

Ovidiu Soleriu COTOI*

**O PERSPECTIVĂ TEORETICĂ ASUPRA CERCETĂRII
RELAȚIILOR DE SCHIMB DINTRE COMUNITĂȚILE PREISTORICE**

- Rezumat -

Studiul își propune schițarea unei metodologii de cercetare a schimburilor dintre comunitățile preistorice. În acest sens, autorul consideră că orice demers al cercetării schimburilor, prin mijloacele arheologiei, trebuie să pornească de la stabilirea semnificativității conceptului de „schimb”. Schimburile nu se reduc doar la circulația bunurilor în cadrul unor operațiuni de natură economică, de multe ori, îmbracă forme sau sunt disimulate în instituții sociale fără un caracter economic evident. *Kula* melaneziană, *potlatch*-ul, darurile ritualizate practicate în Samoa sau cele care însoțesc evenimentele majore din viața omului, în societatea tradițională românească sunt doar câteva exemple, pe baza cărora autorul identifică trăsăturile comune ale tuturor formelor de schimb. Următoarea etapă metodologică o constituie raportarea mărturiilor arheologice (indicatorii de schimb) la modelele teoretice existente, în vederea identificării formelor pe care le îmbrăcau schimburile în preistorie. Raporturile semantice dintre noțiunile de „import” și „indicator de schimb” sunt de asemenea discutate, ele nefiind echivalente, în opinia autorului.

Cuvinte cheie: metodologie, schimburi, comerț, daruri, indicatori de schimb, etalon de schimb, monedă, forme de schimb, reciprocitate, reciprocitate negativă, redistribuție, schimburi de piață.

**A THEORETICAL VIEW UPON THE INVESTIGATION OF TRADE,
AMONG THE PREHISTORIC COMMUNITIES**

-Abstract-

The study aims at sketching a research pattern to be applied to the phenomenon of trade within the Prehistoric communities. In this respect, the author considers that any archaeologically based investigation of the trade should proceed from a clarification of the meaning of the concept of „trade”. The trade should not be limited to the circulation of goods in an economic context. In most cases, it takes some forms which lack an utter economic character or are disguised under some social customs.

* Universitatea „Dunărea de Jos” Galați (ovidiu.cotoi@ugal.ro).

The Melanesian *Kula*, the *Potlatch*, the ritual gifts practiced in Samoa or those that are related to the major events of life, in the traditional Romanian society, are only some examples, based on which the author identifies the common features of all kinds of trade. The next methodological step consists of considering the archaeological testimonies (the exchange indicators) against the context of the elaborated theoretical pattern, with the aim of identifying the forms trade took during the Prehistory. The semantic rapports between the notions of „importation” and „exchange indicator” are also discussed; in the opinion of the author, the meanings of the two notions are not the same.

Keywords: methodology, exchanges, trade, gifts, exchange indicators, unit of exchange, coin, types of exchange, reciprocity, negative reciprocity, redistribution, market trade.

În ultimele decenii, arheologia a încetat să mai fie un domeniu de cercetare descriptiv, fiind chemată să contribuie, alături de alte discipline, la scrierea unei „istorii totale” a societăților pre- și protoistorice, să evidențieze raporturile complexe care se stabilesc între om și mediu, între individ și mediul social, între diferitele subsisteme ale sistemului social. De asemenea, arheologia trebuie să ofere o percepție mai nuanțată asupra mecanismelor schimbărilor culturale care au însoțit evoluția societăților pre- și protoistorice. În acest context, cercetarea schimburilor se impune ca o necesitate, iar noțiunea de schimb devine astfel unul dintre conceptele centrale ale arheologiei și antropologiei contemporane. În rândurile care urmează, ne propunem să schițăm o perspectivă metodologică asupra cercetării schimburilor în preistorie.

Dicționarul Larousse definește schimbul (échange) „...*dr. convention par laquelle deux propriétaires se cedent respectivement un bien contre un autre bien; 2. Fait de s'adresser, de s'envoyer mutuellement quelquechoses; communication réciproque...*; 3. *Econ. Troc, comerce; opération commerciale*¹.

Dicționarul Webster oferă următoarele definiții: **exchange:** 1. *to give up something for something else...*; 3. *to give and receive reciprocally, interchange;* **trade:** 1. *the act or process of buying, selling, or exchanging commodities...*; 3. *an exchange of items, usu. without payment of money*²

Definițiile cuprinse în cele două dicționare, utile în vorbirea curentă, sunt prea generale pentru nevoile cercetării arheologice. Cu toate acestea, se observă că

¹ *Le Petit Larousse, En Couleurs, Nouvelle Édition, Paris, 1995, p. 363.*

² *The New Webster's Encyclopedic Dictionary of the English Language, Gramercy Books, New York, 1997, pp. 233, 700-701.*

în limba engleză „exchange” este un termen mai cuprinzător, mai general, în timp ce „trade” are un semantism mai concret, care se referă strict la schimburile de natură materială, fără a include aici și circulația sau schimbul de idei, inovații, credințe etc. De asemenea, trebuie remarcată precizarea făcută de dicționarul Webster, prin care „trade” se aplică și schimburilor care se realizează fără o plată bănească, ceea ce lărgeste sensul termenului.

Distincția dintre „exchange” și „trade” rămâne valabilă și în terminologia arheologică, dar cu diferențe de conținut importante de la un autor la altul. Sarah Champion definește schimburile utilizând termenul „exchange”, care are următoarea definiție: „Generally, the transfer of goods between people. The term „trade” may be used to mean the same, but it has more specific overtones at the formalized economic relationships of modern societies”³. Autoarea acceptă o oarecare echivalență între cei doi termeni, așa cum procedează și E.M. Shortman și Patricia A. Urban, pentru care „exchange has frequently been equated with trade and defined as a pieciful reciprocal movement of goods among members of different societies”⁴. C. Renfrew face distincția între cei doi termeni și propune definiții mai nuanțate: „exchange is a central concept in archaeology. When referring to material goods, to commodities, it means much the same as trade. But exchange can have a wider meaning, being used by sociologists to describe all interpersonal contacts, so that all social behavior can be viewed as an exchange of goods, non-material as well as material. Exchange in this broader sense includes in the exchange of information”⁵. Așadar, „trade” este rezervat exclusiv schimburilor de natură materială, în timp ce „exchange” definește un comportament social mult mai complex, în care sunt incluse toate contactele interpersonale în urma cărora sunt vehiculate atât bunuri de natură materială, cât și servicii, inovații, idei etc.

În limba română nu există doi termeni care să facă distincția între circulația bunurilor materiale și a celor non-materiale, de aceea definiția conceptului de schimb trebuie să cuprindă ambele aspecte. Așadar, putem defini schimburile ca fiind *manifestări ale relațiilor sociale, bilaterale, liber consimțite, care au ca scop transferul reciproc de valori materiale și non-materiale între oameni, în cadrul aceleiași comunități sau între membrii unor comunități diferite (schimburi intracomunitare și intercomunitare), care îmbracă forme variate, în funcție de rolul social-economic pe care îl îndeplinesc.*

³ Sarah Champion, *Dictionary of Terms and Techniques in Archaeology*, Ernest House Publishers, New York, 1980, p. 45.

⁴ Eduard M. Schortman, Patricia A. Urban, *Exchange Systems. Theory*, în *Archaeological Method*, 2000, pp. 193-199.

⁵ Colin Renfrew, Peter Bahn, *Archeology. Theories, Methods and Practice*, Thames and Hudson, New York, 1991, p. 307.

O distincție clară trebuie făcută între noțiunea de schimb și cea de comerț. Schimbul nu este echivalent cu comerțul. Atât schimbul, cât și comerțul privesc transferul de bunuri între parteneri. Diferă mecanismele care stau la baza lor. Lovejoy⁶ susține că relațiile de tip comercial presupun, în mod obligatoriu, prezența unui etalon de schimb (moneda), recunoscut de părțile implicate. Așadar, putem vorbi de comerț doar în acele societăți care cunosc moneda ca etalon de schimb al valorii. Principala obiecție este aceea că, în cadrul unor schimburi, unele mărfuri pot servi ca monedă sau ca etalon de schimb. De pildă, *vaygu'a* în *kula* melaneziană ar putea fi o astfel de monedă. În realitate, *vaygu'a* nu este o monedă, funcția ei fiind diferită de aceea de etalon de măsurare a valorii, așa cum, pe bună dreptate, susține chiar cel care a studiat schimburile de *kula*, B. Malinovski⁷. Dacă am accepta *vaygu'a* ca monedă de schimb, conform opiniei exprimate de Mauss, atunci ar trebui să considerăm *kula* ca o formă de comerț, ceea ce în opinia noastră este complet eronat. Cu toate acestea, trebuie să avem în vedere și obiecțiile lui Mauss care susține că înaintea apariției monedelor de aur și argint au existat obiecte utilizate ca etalon de schimb și ca mijloace de plată. Un asemenea rol par să fi avut, de pildă, vârfurile de săgeți cu trei muchii⁸ și delfinașii⁹ produși de coloniile grecești de pe țărmul vestic și nordic al Mării Negre, cu scopul de a servi în schimburile cu autohtonii¹⁰.

Pentru arheolog, problema dificilă este aceea de identifica și de a demonstra calitatea de etalon de schimb al unor bunuri. Din această perspectivă, chiar dacă unele bunuri pot fi susceptibile de a fi utilizate ca etalon de schimb (sarea, silixul, obsidianul etc.), atâta timp cât această calitate nu este demonstrată, nu ne putem referi la schimburile din și dintre comunitățile preistorice ca fiind de natură comercială.

O altă trăsătură a comerțului este aceea că prețul se stabilește pe piața liberă prin negociere (tocmeală). Conform clasificării lui Polanyi¹¹ comerțul se plasează

⁶ Paul E. Lovejoy, *Comerț*, în Pierre Bonte, Michel Izard (coord), *Dicționar de etnologie și antropologie*, Polirom, Iași, 1999, p. 159.

⁷ Vezi nota 29 în Marcel Mauss, *Eseu despre dar*, Institutul European, Iași, 1993, p. 73.

⁸ Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 17; Virgil Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în sec. VI-I î.e.n.. Economie și monedă*, Editura Junimea, Iași, 1990, p. 37.

⁹ Virgil Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, 1990, pp. 38-39.

¹⁰ Constantin Preda, *op.cit.* 1973, pp. 18-19.

¹¹ Karl Polanyi, *The Economy as Instituted Process*, în Karl Polanyi, Conrad M. Arensberg, Harry W. Pearson (eds.) *Trade and Market in Early Empires. Economies in History and Theory*, The Free Press Glencoe, Illinois and Falcon's Wing Press, 1957, p. 250; Paul E. Lovejoy, *op. cit.* 1999, p. 160; Anne Chapman, *Polanyi Karl*, în Pierre Bonte, Michel Izard (coord), *Dicționar de etnologie și antropologie*, Polirom, Iași, 1999, p.531

în categoria schimburilor de piață (*market exchange*), iar în sistemul lui Sahlins¹² comerțul este o formă de schimb caracterizată prin reciprocitate negativă. Produsele tranzacționate sunt privite, în primul rând, din punctul de vedere al valorii lor economice. Fie că este vorba de bunuri de consum, fie de produse de lux, circulația lor, în cadrul activităților comerciale, are drept scop satisfacerea unor nevoi, pe de o parte, și profitul, pe de alta. Nu mai întâlnim aici actul (aparent) dezinteresat și dărnicia specifice darului sau gestului oblativ. Așadar, comerțul este o formă particulară a schimburilor, specifică numai anumitor societăți, iar conținutul conceptului de comerț este mai restrâns decât cel al noțiunii de schimb și deci inclus în aceasta din urmă.

În rândurile care urmează vom încerca să identificăm acele elemente constitutive ale schimburilor, repetabile, indiferent de formele pe care acestea le îmbracă de la o societate la alta și de la o epocă istorică la alta. În acest sens, vom schița o fenomenologie a schimburilor în timp și spațiu, pornind de la câteva exemple punctuale, dar relevante pentru identificarea elementelor și a normelor de conduită, general valabile, care stau la baza acestui fenomen.

De la început, remarcăm varietatea formelor pe care schimburile le îmbracă în societățile arhaice și tradiționale, de multe ori acestea fiind încorsetate sau disimulate în practici fără un caracter economic explicit. În Samoa¹³ se schimbă daruri în cele mai diverse situații: nașterea unui copil, circumcizia, boala, ritualurile funerare. Sacrificarea legăturilor parentale între părinți și copii creează canalul prin care se realizează circulația sistematică a bunurilor între părinții naturali și părinții adoptivi ai copilului¹⁴. Alteori, schimburile îmbracă forme extreme, solemne, ritualizate, așa cum este cazul *potlatch*-ului specific societăților amerindiene din nord-vestul american și al *kulei* melaneziene. În cazul *potlatch*-ului, schimbul de daruri capătă forma unei competiții, în care câștigă cel care oferă sau consumă mai mult, scopul fiind dobândirea prestigiului personal al șefului și al clanului său¹⁵.

Despre negustorii azteci și obiceiurile lor ne dă informații detaliate misionarul franciscan Bernardino de Sahagún: „Acești neguțători parcurgeau întreaga țară făcând negoț, vânzând aici ce cumpăraseră în altă parte. Ei traversau ținuturile locuite de pe malul mării, ca și pe cele din interiorul țării. Cercetau cu atenție fiecare obiect și mergeau peste tot, cumpărând dintr-o parte și vânzând în alta”¹⁶. Se pare că este vorba de schimburi profane, de tipul trocului,

¹² Luc Racine, *Schimb*, în Pierre Bonte, Michel Izard (coord), *Dicționar de etnologie și antropologie*, Polirom, Iași, p.607-609

¹³ Marcel Mauss, *op.cit.* 1993, pp. 45-46.

¹⁴ *Ibidem*, p. 47.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 92-106.

¹⁶ Fray Bernardino de Sahagún, *Istoria generală a lucrurilor din Noua Spanie*, Editura Meridiane, București, 1989, p. 157.

care se supun regulilor profitului, căci neguțătorii care scapă de primejdiile expediției se întorc bogați, dispuși să cheltuie o parte însemnată din avere pe ospete, sacrificii și daruri. Dar misiunea lor nu se reduce doar la schimbul de mărfuri, ei sunt în același timp și trimiși ai regelui. Odată ajunși în provincii, oferă daruri nobililor din partea suveranului lor, care, la rândul lor, „se grăbeau să le ofere alte cadouri, constând din pene divers colorate și de forme variate, ca să fie înmânate regelui Mexicului”¹⁷. Așadar, regăsim darul ca formă particulară de schimb, menită să asigure perenitatea alianțelor stabilite la vârful ierarhiei sociale. Georges Bataille vede aici un schimb practicat prin „intermediul darului”¹⁸ dar, în realitate, avem de-a face cu mecanisme mult mai complexe, în care schimburile profane se împletesc strâns cu darul, precum și cu alte gesturi oblativ, ceremoniale, solemne, care au ca finalitate consumul, cheltuirea. Odată întorși acasă, negustorii erau obligați să cheltuie, să consume și chiar să distrugă o mare parte din averea acumulată în urma expediției. Această cheltuială îmbrăca diferite forme, de la ospetele și darurile prilejuite de întoarcerea negustorului, până la sacrificiile umane închinare zeilor. Întotdeauna însă, acestea erau caracterizate de opulență, risipă. Apropierea de *potlatch*-ul nord-american este evidentă. Scopul este dobândirea prestigiului de către cel care irosește, condiție obligatorie pentru obținerea statutului social¹⁹.

Kula melaneziană prezintă și ea elementele caracteristice „darului de rivalitate” din nordul american. Dar altceva ne interesează aici: circulația acelor bunuri „*vaygu'a*” (*mwali*, brățări confecționate din cochilii de spondylus și *soulava*, coliere făcute din același material) al căror rost pare să fie doar acela de a circula. Este vorba de o mișcare circulară regulată, neîncetată și infailibilă, de la vest la est (*mwali*) și de est la vest (*soulava*)²⁰. Posesia acestor bunuri aduce prestigiu deținătorului și comunității, dar *vaygu'a* au și un caracter magic: a le deține este reconfortant, prin contact ele pot transmite virtuți sau îndeplinesc funcții apotropaice²¹. Nu există, nici pe departe, o finalitate economică, *stricto sensu*, în exemplele de mai sus. Aceasta nu înseamnă că în aceste societăți nu întâlnim și un comerț cu mărfuri utile, așa cum este de pildă „*gimwali*”, care se distinge de *kula* prin faptul că se practică în cadrul unor târguri intertribale și prin tocmeala tenace între părți²² sau „*wasi*”, schimburi regulate și obligatorii între triburile de agricultori și triburile maritime²³.

¹⁷ *Ibidem*, 164.

¹⁸ Georges Batailles, *Partea blestemată*, Institutul European, Iași, 1994, p. 64.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 71-73.

²⁰ Marcel Mauss, *op.cit.* p. 76; Colin Renfrew, Paul Bahn, *Archeology. Theories, Methods and Practice*, Thames and Hudson, New York, 1991, p. 309.

²¹ Marcel Mauss, *op.cit.* p. 77.

²² *Ibidem*, p.72

²³ *Ibidem*, p. 86.

Instituția darului poate fi surprinsă și la popoarele indoeuropene, chiar pentru trecutul îndepărtat. Iată ce spune Tacitus despre darurile prilejuite de nuntă la popoarele germanice: „*Zestre nu femeia aduce bărbatului, ci bărbatul femeii. Părinții și rudele stau de față și cercetează darurile de nuntă, daruri alese, nu pentru desfătările cele femeiești și nici pentru podoaba nevestei celei tinere, ci o pereche de boi, un cal înfrâuat și un scut cu o framee și o sabie. În schimbul acestor daruri, bărbatul își primește nevasta și, la rândul ei, și ea dăruiește bărbatului niște arme. Și pentru ca femeia să nu se creadă străină de gândurile unei vieți vitejești și scutită de întâmplările războaielor, i se vestește, prin chiar acest început sărbătorec al căsniciei, că ea vine soață ostnelilor și primejdiilor bărbatului, că e gata să rabde și să cuteze același lucru în timp de pace, același în timp de război – aceasta doar înseamnă cei doi boi înjugați, calul gata de luptă și armele dăruite – că așa trebuie să trăiască, așa să moară, și că toate aceste ea le primește ca să le lase neștirbite și nepângărite la copiii săi, pentru ca apoi să le primească nurorile și iară să fie lăsate moștenire nepoșilor*”²⁴. Caracterul simbolic al darurilor de nuntă este evident. Nu valoarea economică a bunurilor dăruite și primite contează, ci semnificațiile care li se atribuie în cadrul ceremonialului. Semnificațiile simbolice ale darurilor de nuntă par să se fi păstrat până astăzi în societatea tradițională germanică. În unele regiuni, darurile primite cu acest prilej (*Gaben*)²⁵, dincolo de valoarea lor economică care depășește de regulă cheltuielile pentru nuntă, constituie chezașia fertilității tânărului cuplu²⁶. Se remarcă, de asemenea, obligația de a da și a primi, în ciuda afirmației făcute de Tacitus într-un alt paragraf: „*Ei se bucură de daruri, dar nici nu țin socoteală de cele date, nici nu se țin îndatorați pentru cele primite: între stăpânul casei și oaspe numai omenie*”²⁷. Aparent, lipsește aici obligația de a înapoia darul, ceea ce pune în discuție tocmai existența schimbului prin intermediul darului în societatea germanică veche. În realitate, vechii germani au dezvoltat un adevărat sistem al darului și al gajului²⁸ prin intermediul căruia comunicau, se ajutau, creau alianțe. Coeziunea cetei de războinici este asigurată de capacitatea de a dărui a căpeteniei: „*Căci soții cer de la dărnicia unei căpetenii calul de război și sulița biruitoare, cruntă de sânge. Drept simbrie, căpeteniile le dau mese cu mâncăruri proaste, dar din belșug*”²⁹. Alianțele se leagă prin schimbul de daruri, nevoile obștilor se rezolvă în același chip: „*Obștiile au obiceiul să trimită căpeteniilor de bună voie și fiecare dându-și partea, vite sau grâne; care, primite de ei ca o cinste, le împlinesc și trebuințele.*”

²⁴ Tacitus *Germania*, XVIII, 2, 3.

²⁵ Marcel Mauss, op.cit. 1993, p. 163.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Tacitus *Germania*, XXI, 2.

²⁸ Marcel Mauss, op.cit. 1993, p. 162.

²⁹ Tacitus, *Germania*, XIV, 2, 3.

Căpeteniile se bucură mai ales de darurile neamurilor vecine care li se trimit nu numai de unul sau altul, ci și de obște: cai buni, arme minunate, alămuri și colane; noi i-am învățat să ieie până și bani”³⁰. Caracterul economic al darurilor este mult mai pregnant în aceste situații. Bunurile dăruite sunt, de regulă, produse de consum, arme, dar și bani care, așa cum ne informează istoricul antic, pătrund în societatea germanică ca urmare a contactelor nemijlocite cu romanii. Primirea acestora implică întotdeauna obligația contradarului, care poate lua forma prestării unui serviciu în folosul obștii sau al indivizilor care dăruiesc.

În societatea românească tradițională sesizăm existența darului, care funcționează ca o adevărată instituție. Darul generează și întreține raporturi sociale, organizează viața comunității, structurează obiceiurile, prin rolul important pe care îl are în cotidian, precum și în ceremonialuri și ritualuri. Cu ocazia riturilor de trecere legate de existența omului: nașterea, nunta, înmormântarea, darul dobândește semnificații și funcții simbolice. Astfel de semnificații capătă darurile făcute copilului la botez, în special „crijma” și „fașa” (brânețul)³¹ și „mărturiile” pe care le împarte nașul la botez celor prezenți³², darurile care se schimbă între viitorii miri sau între ginere și socru, cu ocazia „încredințării” (logodnei)³³, precum și unele obiecte care fac parte, în mod obligatoriu, dintre darurile pe care și le fac sau le primesc mirii, cu ocazia cununiei³⁴. Totodată, darurile oferite cu aceste ocazii, în special darurile de nuntă, au și un marcant rol social. Ele au „rostul de a perfecta integrarea noii perechi în comunitatea satului și de a cementa, în felul acesta, comuniunea dintre membrii ei”³⁵.

Schimbul de daruri se manifestă și cu ocazia marilor sărbători. Acum, darul are un caracter preponderent alimentară, fapt explicabil prin sacralitatea și prin simbolismul alimentelor³⁶, care intră în componența darurilor. Pâinea, laptele, mierea, sarea, vinul sunt alimente care, datorită simbolismului lor, nu lipsesc din componența darurilor sau a ofrandelor, ilustrând importanța care se acordă semnificațiilor spirituale ale darului³⁷, în societatea tradițională românească.

³⁰ Tacitus, *Germania*, XV, 2.

³¹ Simion Florea Marian, *Nașterea la români* (ed. critică de Teofil Teaha, Ioan Șerb, Ioan Ilișiu), Editura „Grai și Suflet-Cultura Națională”, București, 1995 (a), pp. 111-112.

³² *Ibidem*, pp. 136-137.

³³ Simion Florea Marian, *Nunta la români* (ed. critică de Teofil Teaha, Ioan Șerb, Ioan Ilișiu), Editura „Grai și Suflet-Cultura Națională”, București, 1995 (b), p. 131.

³⁴ *Ibidem*, pp. 172-188.

³⁵ Ovidiu Bîrlea, *Folclorul românesc*, vol. I-II, Editura Minerva, București, 1981, p. 429.

³⁶ Ofelia Văduva, *Pași spre sacru. Din etnologia alimentației românești*, Editura Enciclopedică, București, 1996, pp. 31-88.

³⁷ *Ibidem*, p. 31; Idem, *Magia Darului*, Editura Enciclopedică, București, 1997, pp. 70-71.

Practică oblativă prin excelență, pomana cu cele două forme ale sale, pomana cotidiană și pomana rituală³⁸, este darul instituționalizat, reglementat prin reguli severe privind timpul, spațiul, conținutul, codul gestual și verbal care însoțește acțiunea de oferire³⁹. Mecanismele care reglează această instituție sunt puse în mișcare, pe de o parte, de forța credinței în viața din „lumea de apoi”, iar pe de altă parte, de sistemul coercitiv al societății tradiționale, care sancționează imediat orice abatere de la obligația de a oferi sau încălcarea regulilor rituale care guvernează acest act.

Pe lângă aceste forme ale darurilor rituale și simbolice, trebuie avute în vedere și unele ceremonialuri tradiționale, care capătă forma vânzării sau a dăruirii simbolice. Ambele forme se întâlnesc în Bucovina, cu ocazia „schimbării numelui”⁴⁰, practică cu caracter apotropaic, menită să îndepărteze spiritele necurate de copiii bolnăvicioși.

În afară de schimburile practicate prin intermediul darurilor, cu semnificații în special simbolice (nu putem exclude totuși componenta economică a darului, care tinde să fie din ce în ce mai pregnantă în zilele noastre), societatea tradițională românească cunoaște și forme de schimb profane, cu caracter eminent economic. Avem în vedere aici trocul practicat din vechime până în zilele noastre și comerțul practicat prin intermediul târgurilor periodice sau permanente⁴¹.

Din exemplele de mai sus se pot desprinde câteva elemente comune, care caracterizează schimburile în societățile tradiționale, indiferent de formele specifice pe care le îmbracă acestea în timp și spațiu.

O primă trăsătură este caracterul lor aparent liber consimțit. În principiu, intrarea în acest joc este benevolă, implică voința părților. În realitate, în toate sistemele de schimb prezentate mai sus, intervine obligativitatea de a da, de a primi, de a înapoia, indiferent care este sursa acestei constrângeri: obligațiile contractuale din cadrul prestărilor totale (Samoa), onoarea, prestigiul în *potlach* și *kula*, simbolismul darului și al actului oblativ în societatea tradițională românească. Aceste trei obligații sunt, de fapt, motorul care asigură perpetuarea acestor schimburi. Acceptarea darului arată disponibilitatea de intra în joc și antrenează obligația de a înapoia, în unele cazuri cu dobândă⁴². Astfel se stabilește o rețea de schimburi, extrem de stabilă, prin care circulă bunuri utile, obiecte de prestigiu, oameni, servicii. Nerespectarea obligațiilor și a normelor care guvernează aceste

³⁸ *Ibidem*, p. 129.

³⁹ *Ibidem*, p. 128.

⁴⁰ Simion Florea Marian, *op. cit.* 1995 (a), p. 141.

⁴¹ Valer Butură, *Etnografia poporului român*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, pp. 438-440; Valer Butură, *Străvechi mărturii de civilizație românească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, pp. 386-387.

⁴² Georges Batailles, *Partea blestemată*, Institutul European, Iași, 1994, p. 67.

schimburi este sancționată imediat de comunitate prin excludere, pierderea rangului, a prestigiului și autorității. Cele trei obligații menționate mai sus se întâlnesc nu numai în cazul schimburilor de daruri, ci în toate formele de schimb, indiferent de caracterul lor. Atunci când obligația de a înapoia nu se manifestă imediat, apare creditul⁴³.

Schimburile se petrec la toate nivelurile ierarhiei sociale. *Potlach*-ul sau *kula* sunt specifice societăților puternic ierarhizate și sunt practicate de șefii de trib sau de clan, cu scopul de a asigura prestigiul, onoarea și bunăstarea lor și a colectivității pe care o conduc. *Gimwali* sau *wasi* sunt forme de schimb care antrenează toți membrii comunităților. În cadrul kulei se observă, într-o primă fază, o deplasare a bunurilor dinspre membrii de rând ai societății (rude de rang inferior, vasali) spre șef⁴⁴ care, astfel, își procură *vaygu'a* necesare kulei propriu-zise. După întoarcerea din expediție, șeful va proceda la împărțirea bunurilor primite tuturor celor care au participat direct sau indirect la succesul expediției de *kula*⁴⁵.

Schimburile sunt întotdeauna relații bilaterale, pașnice, chiar dacă în unele cazuri se manifestă tema rivalității. În această situație, schimburile iau forma unor adevărate competiții în care câștigă cel care oferă sau consumă mai mult (*potlatch*-ul nord-american, de exemplu). În cazuri extreme, consumul ia forma distrugerii bunurilor⁴⁶.

În societățile arhaice sau tradiționale, schimburile îmbracă forme extrem de variate. Schimburile de daruri din Samoa, *kula* sau *potlatch*-ul, sunt doar formele cele mai spectaculoase și extreme; ele sunt adesea însoțite de schimburi ordinare, cu un caracter economic pronunțat, din cadrul cărora nu lipsește tocmeala (vezi, de pildă, *gimwali*⁴⁷). De asemenea, schimburile nu au întotdeauna un caracter economic evident, dimpotrivă, acestea au funcții sociale extrem de diverse. De cele mai multe ori, ele au drept scop stabilirea relațiilor sociale, dobândirea prestigiului și a locului în ierarhia socială, medierea contactelor cu lumea nevăzută a divinităților și a strămoșilor, transferul virtuților pe care le posedă obiectele dăruite asupra donatarului etc.

Schimburile se petrec atât la nivel intracomunitar, între membrii comunității, cât și la nivel intercomunitar, cuprinzând întreaga ierarhie socială. Ele privesc atât bunurile materiale (bunuri de larg consum, cu caracter economic sau obiecte de prestigiu), cât și bunurile nemateriale (prestări servicii, manifestări ale ospitalității, idei etc.).

⁴³ Marcel Mauss, *op. cit.* 1993, pp. 97-99.

⁴⁴ Marcel Mauss, *op. cit.* 1993. p. 85.

⁴⁵ *Ibidem.*

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 100-102.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 72.

Se pune întrebarea, în ce măsură această fenomenologie a schimburilor este utilă arheologului care investighează problematica schimburilor pre- și protoistorice. Spre deosebire de etnograf/etnolog/antropolog, arheologul nu are la dispoziție decât mărturiile obținute prin săpăturile arheologice. Acestea trebuie să facă obiectul unei cercetări interdisciplinare, complexe, iar informațiile obținute, vor fi apoi raportate la modelele teoretice ale schimburilor, formulate pe baza unei cazuistici cât mai variate a formelor de schimb, identificate etnografic.

Un prim model, propus de Karl Polanyi, teoretizează trei forme de schimb: reciprocitate, redistribuție și schimburi pe piață⁴⁸. Reciprocitatea (*reciprocity*) implică acele schimburi care au loc între participanți plasați simetric în cadrul raportului de schimb, astfel că ei schimbă de pe poziții relativ egale. Darul nu trebuie înapoiat imediat, dar acceptarea acestuia generează o obligație personală, de a întoarce darul ulterior. În cazul în care în mecanismul schimburilor se interpune o autoritate (și implicit apare o diferență de statut social, între participanți) se manifestă redistribuția (*redistribution*). Inițial bunurile sunt trimise către autoritatea care controlează schimburile, iar aceasta le redistribuie celorlalți participanți la schimb. În fine, a treia formă de schimb, identificată de K. Polanyi este cea a schimburilor pe piață (*market exchange*), care presupune un loc central pentru schimb, iar raporturile de schimb stabilite, implică ideea de negociere, prin care se stabilește prețul bunurilor pe piață.

Marshall Sahlins propune un alt model, în care schimburile sunt incluse în trei categorii de reciprocitate, în funcție de gradul de solidaritate și distanța socială dintre participanții la schimb. Reciprocitatea generalizată (*generalized reciprocity*)⁴⁹ are loc atunci când solidaritatea socială este maximă, valoarea lucrurilor schimbate prezintă puțină importanță, iar întârzierea la înapoierea darului este acceptată. Când între cei care schimbă, relațiile sunt mai puțin personale, decât în cazul reciprocității generalizate, relația de schimb îmbracă forma reciprocității echilibrate (*balanced reciprocity*). Bunurile trebuie să aibe valori echivalente, iar relația de schimb se dizolvă, dacă înapoierea darului nu se face destul de repede⁵⁰. În fine, reciprocitatea negativă (*negative reciprocity*) este cea mai impersonală formă de schimb, distanța socială este maximă, iar participanții la schimb sunt animați de interese opuse, fiecare încercând să obțină un avantaj pe seama celuilalt. Astfel, relația de schimb este însoțită de tocmeală, înșelăciune etc⁵¹.

Aceste modele sunt puțin aplicabile realităților arheologice. Este dificil, dacă nu imposibil, de stabilit dacă un artefact a făcut obiectul unei forme de schimb care

⁴⁸ Karl Polanyi, op. cit. 1957, pp. 250-256.

⁴⁹ Marshall Sahlins, *Stone Age Economics*, Aldine Atherton, Inc. Chicago and New York, 1972, pp. 193-194.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 194-195.

⁵¹ *Ibidem*, pp. 195-196.

a îmbrăcat forma unei reciprocități generalizate, echilibrate sau negative, în sistemul lui Sahlins sau a reciprocității, redistribuției sau a schimburilor de piață, în cel al lui Polanyi. Un model adaptat nevoilor arheologiei a fost propus de Colin Renfrew și Paul Bahn⁵², ce are la bază trei variabile: poziția față de sursă de aprovizionare a participanților la schimb; locul unde se desfășoară schimbul : rezidența unuia dintre participanți (*home base*), frontieră (*boundary*), piață centrală de redistribuție (*central place market exchange*), enclavă colonială (*colonial enclave*) sau piață centrală în afara jurisdicției ambilor participanți (*port of trade*); calitatea participanților la schimb: persoane implicate direct în tranzacție, emisar, intermediar, persoană care controlează schimbul, etc. Avantajul acestui model constă în faptul că tipurile de tranzacții cuprinse în el, pot fi surprinse pe cale arheologică sau pot fi deduse, prin coroborarea informațiilor oferite de metodele analitice ale distribuției și cele statistico-matematice.

Nu putem încheia expunerea noastră teoretică asupra cercetării schimburilor, fără o scurtă discuție despre noțiunea de „indicator de schimb” și raportul dintre aceasta și cea de „import”. Schimburile pot fi urmărite, din punct de vedere arheologic, doar pe baza acelor artefacte neperisabile (din os, piatră, cochilii de scoici, metale, ceramică etc.), alogene în mediul cultural dat, sau care înglobează materii prime și/sau tehnologii străine, a căror proveniență poate fi stabilită pe baze stilistico-tipologice sau prin analize fizico-chimice, care devin, pe această cale, indicatori ai schimburilor. Atragem atenția că noțiunea de „indicator de schimb” nu este echivalentă cu cea de „import”. Prin schimburi au fost vehiculate nu numai bunuri materiale sesizabile din punct de vedere arheologic, ci și bunuri consumabile sau perisabile, persoane, idei, cunoștințe, tehnologii, elemente estetice etc. Din această perspectivă, atunci când ne referim la indicatorii de schimb, trebuie să luăm în considerație o gamă extinsă de mărturii arheologice, care pot oferi, direct sau indirect, informații despre circulația acestor valori, prin rețeaua de schimb: materii prime, imitații locale după obiecte de origine străină, produse locale care înglobează tehnologii sau materii prime de import, resturi faunistice sau vegetale aparținând unor specii alogene etc. Așadar, conceptul de „indicator de schimb” are un conținut mai larg decât cel de „import”, înglobându-l pe acesta din urmă.

Prezența indicatorilor de schimb, în inventarul arheologic, ne oferă informații despre existența unor schimburi, dar nu ne spun în mod direct și cum s-au derulat acele schimburi, ce forme au îmbrăcat, mecanismele care le-au guvernat. În acest sens, arheologul trebuie să facă apel la un complex de metode, menite să-i ofere informații de detaliu, acolo unde nu ar putea opera decât cu intuiții. Circulația unor artefacte sau materii prime, prin rețeaua de schimb, sau

⁵²Colin Renfrew, Paul Bahn, op. cit. 1991, p. 323.

rutele pe care acestea circulă, pot fi surprinse prin analiza distribuției spațiale și prin analiza statistico-matematică ale distribuției. Determinarea materiilor prime sau a tehnologiilor utilizate la producerea unor bunuri, implică analize microscopice, sau fizico-chimice. Identificarea unor specii alogene de animale sau plante, susceptibile de a fi făcut obiectul unor schimburi, fac necesar dialogul cu disciplinele de graniță, precum arheozoologia, arheobotanica, arheopalinologia, la studiile de paleogenetică etc. Nu în ultimul rând, în cercetarea schimburilor practicate de comunitățile preistorice trebuie avute în vedere și alte categorii de informații privitoare la: ecologia locuirilor preistorice (amplasarea așezărilor, condiții geo-climatiche, poziția față de resurse); structura internă și utilizarea spațiului de locuit al așezărilor (prezența structurilor specializate precum atelierele)⁵³; structura și compoziția inventarului arheologic al stațiunilor (aglomerări de unelte finite, artefacte în diferite stadii de prelucrare, deșeuri de prelucrare, aglomerări de materie primă); inventarul complexelor arheologice (locuințe, gropi menajere sau rituale, complexe funerare, depozite de podoabe etc). Aceasta presupune o revalorificare a mărturiilor arheologice, identificarea unor noi sensuri și/sau semnificații ale acestora, în cadrul unei noi „hermeneutici” a izvoarelor arheologice.

În concluzie, schimburile sunt fenomene sociale complexe, care îmbracă o multitudine de forme și îndeplinesc funcții sociale diverse, de la cele economice la cele de regulator social. Spre deosebire de schimburile specifice societăților actuale, moderne sau tradiționale, care pot fi studiate prin observație directă, schimburile în care au fost implicate comunitățile preistorice ni se relevă doar indirect, pe baza mărturiilor arheologice, care devin indicatori ai acestor fenomene. Aceștia sunt supuși unei investigații complexe, după o strategie metodologică ce presupune, pe de o parte, înțelegerea nuanțată a conceptului de schimb, iar pe de altă parte, elaborarea unor modele teoretice la care sunt raportate informațiile arheologice, obținute prin metode analitice specifice.

⁵³ Dragomir Popovici, Exchanges during the Eneolithic Period. Case Study of the Cucuteni Culture, AUVT, Tom II-III, 2001, p. 87.